

Et sogn og dets lærer

Iver Kristensen Holmgaard, lærer i Ørre 1869-1913

Af Ove Pedersen

Endnu 60 år efter den berømmelige »Anordning for Almueskolevæsenet i Danmark« af 29. juli 1814, hvis 150 års jubilæum vi markerede i 1989, var skolevæsenet i de magre hedeegne i Hammerum herred ikke noget at råbe hurra for. Situationen fra »E Bindstouw«, hvor der fortælles om »æ skwolmøjster, ham Kræn Koustrup«, der »om æ vinter wa skwolmøjster, men om æ sommer wa muhrmøjster, å wa lih døjte te beggi diel« var stadig ikke ukendt.

I en længere artikel i »Vestjylland« eller »Herning Folkeblad« i november 1875 under mærket »X«, der dækkede over bladets ejer, politikeren, skolemanden og bladmanden Thomas Nielsen fra Herning, hedder det således: »I hedeegnene finder omgangsskolegang endnu sted efter temmelig stor målestok. De fleste lærere har der to skoler at besøge, ja, undertiden både tre og fire; små og store går i en og samme klasse. Lærerne er tit ueksaminerede. I Sunds, Hammerum herred, har således en enkelt lærer ikke mindre end fire skoler at bestride. Når de nogenlunde frugtbare sogne, Herning, Ikast, Snejbjerg, Aulum og måske et par mere undtages, gives der næppe flere kommuner, hvor der haves nogenlunde skolegang, og selv i udkanterne af disse sogne må undervisningen meget ofte besørges ved bilærere.«

Der kan selvfølgelig anføres mangfoldige grunde til, at det tog så forfærdelig lang tid, inden anordningen rigtig virkede: fattigdom, uvidenhed, befolkningens træghed over for nye ting. Men den væsentligste årsag skal nok findes i mangelen på dygtige, veluddannede lærere.

Lovens hovedprincip var jo, at en skole omfattede to klasser med en lærer. Men uddannelseskapaleten for lærere var beskeden, og de mange lærere uden uddannelse, der virkede rundt om i landet bl.a. i de gamle degnekald, blev ikke uden videre afskediget. Det blev i denne situation også de bedre egne, der først blev dækket ind, medens de fattige hedeegne med de dårligste embeder sidst fik deres behov dækket – i Arnborg en halv snes kilometer syd for Herning blev den første eksaminerede lærer ansat i 1878.

Men den beskrevne skolestruktur havde også den virkning, at det enkelte skoledistrikt næsten på godt og ondt var afhængigt af, hvilken lærer det fik. Den dygtige og engagerede lærer kunne sætte et helt sogn i gang, medens den dovne og dårlige lærer – og sådanne findes jo også – fik alt til at gå i stå. – (Og denne skolestruktur med de virkninger, den kunne have, fortsatte i øvrigt i store dele af landdistrikterne til et godt stykke ud over vedtagelsen af folkeskoleloven af 1937 – således var der ved årsskiftet 1937-38 i Hammerum herred 87 landsbyskoler, hvoraf ikke mindre end 51 stadig repræsenterede 1814-lovens prototype: den toklassede skole med 1 lærer.)

Det, der her skal søges berettet, er en af de lykkelige historier om et fattigt hedesogn,

På Generalstabens målebordsblad fra 1873 ser man, hvordan bebyggelsen i Ørre samler sig om åløbene, medens næsten alle arealer uden for ådalene er beskrevet med hedesignaturen. Hedeopdyrkningen og beplantningen er endnu ikke gået i gang.

der gennem mere end 40 år kom til at glæde sig ved og trives af en dygtig og engageret lærers virke i skole, kirke og sogn.

Sognet

Det sogn, der her er tale om, hedder Ørre sogn. Det ligger i den nordvestlige del af det vidtstrakte Hammerum herred – det herred, der tidligere også havde betegnelsen Jammerfuld herred, fordi det var det fattigste hedeherred. Ørre var et udpræget hedesogn, og det var med sine 6-700 indbyggere et af herredets mindste sogne. På Generalstabens kort fra 1873 – altså den periode, hvor denne beretning hører hjemme, – er Ørre sogn næsten udelukkende angivet ved signaturen for hede, og i disse vældige lyngarealer findes så nogle oaser, hvor bebyggelsen er. Og på den tid, vi beskæftiger os med, bærer også bebyggelsen præg af heden, for på næsten alle tage er indtil halvdelen lyng, som er et udmærket og billigt tækkemateriale.

Et karakteristisk træk ved sognet er de mange vandløb: fem åer og nogle bække. Ved Ørreby mødes tre åer næsten på samme sted: Storåen, som også på sit tidligere løb har heddet Herningsholm å, Ansbjerg å, også kaldet Højris å, og Løvenå. Lidt senere optager Storåen, som det fælles løb nu hedder, yderligere Sunds Nørreå og Thalund å.

Fra gammel tid har der været mange vadesteder, som de mange og lange veje passerede. Den vigtigste var den gamle Adelvej fra Holstebro til Horsens, som passerede gennem Ørre over de to broer ved Nybro mølle og fortsatte til Sunds og Gjellerup.

I det fjerneste hjørne af Ørre sogn på grænsen til Simmelkær, som forøvrigt indtil 1893 som en mægtig hedeparcel var en del af Ørre sogn, ligger Sammelstedby. Om denne, vist Danmarks simpleste landsby, hedder det i J.C. Halds beskrivelse af Ringkøbing amt fra 1833, at »der for denne kommunes (Ørre-Sinding) regning er købt nogle hedeplanter aldeles blottede for agermark og eng, og derpå fra 1818 bygget nogle fattighuse, hvoraf hvert er indrettet til een eller flere familier«, idet man forestillede sig, at de skulle opdyrke heden. Den ideelle betragtning var vel, at man her fik sysselsat nogle af de fattige, men det mere reelle i sagen var nok snarere, at man her havde nogle af de løse eksistenser på passende afstand.

Men netop dette kom til at gøre denne beskedne landsby til det berømteste sted i Ørre. På sin vandring over heden på vej til enten pastor Hüberz i Ørre eller etatsråd Fjelstrup på Sindinggård mødte digterpræsten Steen Steensen Blicher nemlig det kjeltingpar, som han benævner Linka Smælem og Peiter Benløs, og under et voldsomt tordenvejr om aftenen oplever han kjeltingballet i Akselhus – et af fattighusene – på Sammelstedby hede. Disse elementer indgår i novellen »Kjeltringliv«, som han skriver i 1829. – (I sin bog »Ørre sogn«, udkommet i 1915, hvorfra jeg har mange oplysninger, foreslår lokalhistorikeren Konrad Understrup, at der rejses en mindesten i Sammelstedby – det skete i 1917, og stedet er i dag et søgt udflugtsmål.)

Skolen i Ørre

Et hovedproblem i forbindelse med skabelsen af et godt skolevæsen efter anordningen af 1814 var, som nævnt, problemet at skaffe dygtige og engagerede, uddannede lærere. På dette felt var Ørre skole absolut ingen undtagelse.

Da skolekommissionen sidst i marts 1822 var samlet i Ørre skole bl.a. for at få en

Iver Kristensen Holmgaard, lærer i Ørre 1869-1913. – At portrættet stammer fra hans senere år, kan bl.a. ses af, at han bærer ordensbåndet for Dannebrogsmændenes hæderstegn, som han modtog i 1907.

indberetning i stand om skolens tilstand, foreslog man læreren at gå noget videre i sin undervisning. Men læreren, Jens Peter Rømer, som i 1807 af biskoppen var blevet kaldet til degn i Ørre, svarede, at siden der var så mange børn til indenadslæsning, så kunne der ikke blive tid til forstandsøvelser. Ved indenadslæsning brugtes angiveligt følgende bøger: Sjælens gudelige samtaler. Guldbergs åbenbarede theologi, Bibelen, Første og anden læsebog af Vilstrup samt Lærebogen.

Da Rømer døde i 1823, blev han afløst af Niels Christian Johnsen, som havde været skriver på et kontor og virkede ved skolen til 1849. Om hans virke hedder det: »Med lærdommen var det kun småt bevendt, og somme tider kom der ingen børn i skole. Johnsen slog ikke, men derimod var han tit drukken.«

Han blev afløst af Jens Chr. Skov, som var seminarist, men kun blev i Ørre i fire år, indtil han i 1853 flyttede til Vildbjerg – og formentlig til et bedre embede.

Hans efterfølger, Morten Stokholm, som ikke var læreruddannet, sad i embedet, indtil han døde i 1869, 74 år gammel. Det sidste par år holdt han dog skiftende hjælpelærere.

Efterhånden kneb det meget for Stokholm at holde disciplin – og situationen blev ikke bedre af, at han – som forgængeren – også var glad for de våde varer. Undervisningen var derfor ikke alverden bevendt. Man terpede religion og sled sig gennem kedelige lære-

bøger. Danmarkshistorie blev sjældent fortalt, og en af lærer Stokholms elever har fortalt, at i hele hans skoletid underviste Stokholm kun én gang i geografi – og endda kun meget kort.

En ny lærer

Der var således fuldt op at tage fat på for den nye lærer, Iver Kristensen Holmgaard, der i september 1869 afløste Stokholm som lærer ved Ørre skole. Hvem var han da, og hvilke forudsætninger mødte han op med?

Iver Holmgaard var af landmandsfamilie og blev født i Grynnerup i Nordsalling i 1845. Som 16-årig fik han lyst til at blive lærer. Han kom da i huset hos lærer Strandgaard i Selde, en dygtig og begavet mand, som gav ham en god forberedelse til seminariet. Herfra kom han så ind på Ranum seminarium, hvorfra han blev dimitteret i 1866. Der er ingen tvivl om, at han i de tre seminarieår i Ranum har modtaget påvirkninger, der skulle blive væsentlige for hans senere livsgerning. Ranum var stadig præget af sin første forstander Ludvig Chr. Müller, der i sin undervisning havde søgt at virkeliggøre Grundtvigs skoletanker og lod levende fortælling af fædrelandshistorien og bibelhistorien erstatte gold udenadslære og terperi. Men meget væsentligt for Holmgaard blev også samlivet og samværet med kammeraterne.

Til en vandrebog, som har cirkuleret mellem hans klassekammerater, skrev han i 1891 en versificeret levnedsbetegnelse – et rimbrev – som har tjent som en væsentlig kilde til denne artikel. I det indledende vers skriver han:

»Vær hilset, kjære gamle Klassefæller.
Tak for de tre, nu længst forsvundne Aar!
det er ej noget nyt, naar jeg fortæller,
at Hjertet varmt ved disse Minder slaar:
ti ogsaa I har elsket disse Dage,
ja, ogsaa I har følt, hvad de har bragt,
de Ungdoms Aar, hvortil vi ej har mage
blandt alle dem, vi har tilbagelagt.«

Han fik ikke nogen stilling umiddelbart efter sin eksamen, men fik så ved besynderlige sammentræf plads som huslærer hos Niels Merrild på gården Bærslund i Rind syd for Herning – han ville selv have sagt, at det var Guds førelse, blev der sagt mange år senere ved afsløringen af hans mindesten i Ørre. Men det gik altså således til: Niels Merrild havde spurgt indremissionær Anders Stubkjær, om han ikke kunne skaffe ham en huslærer til sine børn. Stubkjær, som færdedes vidt om i landet, fik kontakt med en lærer Sørensen i Silkeborg, som igen henvendte sig til en seminarist i Ranum. Denne kunne imidlertid ikke modtage pladsen, da han ikke var færdig, men lod tilbuddet gå videre til Holmgaard, som så gik i forhandling med lærer Sørensen og endda aftalte en løn på 100 rigsdaler med ham. Holmgaard drog så til Bærslund, hvor han blev godt modtaget, men hvor man blev noget forundret over, at han slet ikke kendte Anders Stubkjær – og hvor man til gengæld ikke kendte den lærer Sørensen, som Holmgaard havde truffet sin aftale med. Men Niels Merrild tog situationen i stiv arm og erklærede: »Siden De nu er kommet helt herud, er det nok bedst, at De bliver, og jeg vil også give Dem de 100 rigsdaler, De er blevet lovet.«

Her står lærer Holmgaard foran Ørre skole sammen med datteren, Asta. Bagved skolen ligger kirken, hvor han tjente 7 præster. Billedet stammer fra en samling fotografier af alle Hammerum herreds provstis skoler, som blev skænket provst Nyholm i afskedsgave i 1910. Samlingen findes på Herning Museum.

Mens han var i Bærslund, kom han i sommeren 1868 i forbindelse med Thomas Nielsen, som i løbet af den næste snes år som skolemand, bladudgiver og politiker skulle komme til at fremstå som herredets måske betydeligste personlighed. Thomas Nielsen var fra 1862 lærer i Birk i Gjellerup sogn, og i det store højskoleår 1867 oprettede han Hammerum højskole – og i tilknytning hertil et friseminarium, som dog kun fik en kort levetid. Her kom Holmgaard til at undervise i sang og musik, gymnastik og botanik, og tillige underviste han sammen med Thomas Nielsen ved en biskole til Birk skole. Thomas Nielsens undervisning har en af hans elever skildret således: »Han fortalte, så hårene rejste sig på vore hoveder. Han fortalte eventyr, sagn og middelalderens historie. Han hørte os sjældent, men ved eksamen fik vi lov til at boltre os, og så fortalte vi, så det næsten ikke var til at få ørenlyd. Øjnene strålede, og vi var ivrige ...« Samarbejdet med og oplevelsen af denne særprægede lærerpersonlighed har utvivlsomt sat sig sine spor hos den unge hjælpelærer.

Så vendte han tilbage til sit virke som huslærer hos Niels Merrild i Bærslund. Men der var også andet end arbejdet her, der trak, for han var blevet gode venner med husets datter, Edle.

I 1869 døde så lærer Stokholm i Ørre, og embedet her blev ledigt. Holmgaard søgte og fik det – om det har haft nogen betydning, at en broder til Niels Merrild, Børslund, var i sognerådet vides ikke.

Det var et lille beskedent embede, den nye lærer drog ind til. Han angiver selv, at reguleringssummen (embedets indtægter omregnet i penge) var lidt over 800 kr., og at det først nåede anordningsmæssigt niveau, da det i 1878 blev tillagt 9 tdr. byg. Ifølge embedsbogen var embedets indtægter fra 1. januar 1878 følgende:

Fra Nøvling præstegård

1 1/2 tdr. rug

Af kommunekassen

4 1/2 tdr. rug

og 35 tdr. byg

efter kapitelstakst.

For kirkens rengøring m.m.

20 kr.

Kirkesangerløn

20 kr.

samt brændsel (20.000 klyne), fri bolig med have og brugen af jordlodden, desuden offer og accidenser.

De første halvandet år efter ansættelsen holdt Holmgaards søster hus for ham. Så blev han gift med Edle Merrild, datteren fra Børslund, og skabte med hende det hjem i Ørre skole, der i de følgende mange år skulle blive et centralt punkt i livet i Ørre sogn. Men lad os først få et indtryk af læreren Holmgaard.

Holmgaard og skolen

»Når Holmgaard så på sin gerning i skolen, så betragtede han sig ikke blot som en mand, der skulle meddele børnene nogle kundskaber, som hjemmene ikke kunne give dem; han betragtede sig selv som en sædemand, hvis opgave det var at så en god sæd i børnenes hjerter, som kunne give dem lyst til det gode og til en virksomhed i livet med de kræfter, som Gud havde givet dem. Vi som har kendt Holmgaard som lærer ved også, at han har virkeliggjort en del af dette ideal,« sagde hans gode ven, valgmenighedspræst Enevold Terkelsen, Herning – tidligere præst i Ørre – ved afsløringen af hans mindesten i 1914.

Lokalhistorikeren Konrad Understrup, der var en af Holmgaards elever, skrev bl.a. således om ham:

»Holmgaard var en energisk og livlig lærer, der førte børnene vidt i praktiske færdigheder, og i åndelig henseende fik han vidtrækkende betydning; mange af hans elever er ham dybt taknemlige. – Det var ikke de egentlige religionstimer, der var de bedste hos ham; nej, de rigeste var hans historie – og litteraturtimer, i dem fik han sagt, hvad der særlig havde grebet ham, og det var det, der fik mest betydning for børnene, i alt fald for mig. – Holmgaard ejede megen lune, og hans satire frygtede vi mere end hans tamp, der gerne lå urørt. Holberg var rigtig hans mand, og der blev da også særlig festligt i skolen, når vi kom til ham. – Morgenandagt holdt Holmgaard hver dag i skolen, og der blev sunget meget, for hver time blev der altid sunget en sang«.

»Hvor skolens interesser og sager var på bane, hjemme og ude, kunne man være sikker på at træffe lærer Holmgaard. Med sit sunde blik og klare syn var han ofte netop den, der gav et lodigt bidrag til en sags løsning,« siger en af hans nabolærere om ham.

Derfor var det naturligt, at Holmgaard var med, da en kreds af lærere ved et møde på gæstgivergården »Vestjylland« i Herning den 29. september 1874 meldte sig som med-

lemmer af den i maj 1874 stiftede »Danmarks Landsbylærerforening«, som året efter kom til at hedde »Danmarks Lærerforening«, og oprettede Hammerum Herreds Lærerkreds. Fra 1886 til 1890 var Holmgaard formand for kredsen, og ved en række skolemøder, som blev holdt i perioden 1874 til 1890 var han gentagne gange indleder af – og ofte deltager i drøftelsen. Gennem de udførlige avisreferater, der foreligger fra disse møder, kan vi erfare noget om Holmgaards egen opfattelse af forskellige forhold i forbindelse med hans skolegerning.

Holmgaards seminarietid faldt jo i årene 1863-65, og det er derfor meget naturligt, at han i sit virke bliver præget af den nationale vækkelse – og selvransagelse – der fulgte efter begivenhederne i 1864. Derfor bliver historie et helt centralt fag for ham.

»Historie er et af de vigtigste fag, skolen har med at gøre – både bibelhistorie, fædrelandshistorie og verdenshistorie,« siger han, da han på et af skolemøderne indleder om historie. »Ikke fordi han er særlig dygtig dertil, men fordi det er en god sag.« – Og han besvarer bl.a. spørgsmålet: Hvorfor skal der undervises i fædrelandets historie således: »Historien er af megen betydning for slægten, thi idet børnene lærer fædrenes historie, sit eget folks levevis, lærer de derigennem deres egen historie og sig selv at kende i forhold til Guds styrelse.«

Forældrenes negative indstilling til historieundervisningen, deres »hvad skal det gøre godt for«-holdning forklarer han således: »Man må huske på, at forældrene så godt som ingen fædrelandshistorie havde hørt eller bragt med sig fra skolen.« Men denne indstilling kunne man modvirke ved at samle forældrene til møder og samtale med dem om, hvilken betydning historien har for livet og synet derpå og ved at fortælle dem om nogle af de store begivenheder og vise dem, hvilken nytte det kunne være til, at deres børn lærte derom.

I »rimbrevet« formulerer han det således:

»Til Viljens Vækst fra Hjertebunden
Historien maa danne Grunden,
de ædle Helte drages frem,
at Børnene kan elske dem,
af Ramseriet ej så meget,
at det i Barnet skader Jeg'et.
Men alt, hvad der kan tænde Glød,
og alt, hvad der kan løfte Aanden
og gøre Barnesjælen blød,
staalsætte Viljen, øve Haanden
og Tankerne til gavnlig Id –
derpaa maa særlig lægges Flid.«

På et andet skolemøde går han varmt ind for undervisningen i gymnastik såvel for drenge som for piger. Det er derfor vigtigt for ham, at han får mulighed for at drive gymnastikundervisning i det nye forsamlingshus, som bliver bygget i Ørre i 1889. Og da lærerkredsen i 1905 får arrangeret et gymnastikkursus i Herning, finder man den da 60 årige Holmgaard blandt de 55 deltagere.

Holmgaard som landmand

Det var jo dengang en del af lønnen til lærerembederne på landet, at der til embedet

hørte en jordlod, som læreren kunne dyrke. Hvordan udbyttet blev, kom så til at afhænge af hans dygtighed som landmand.

At Holmgaard skulle blive landmand – for da slet ikke at tale om at blive en foregangsmand inden for landbruget – var der ikke noget der umiddelbart tydede på. »For landvæsenet havde jeg ingen interesse de første 5-6 år jeg var i Ørre. Skoleloddene var kun 5 tdr. land, som jeg lejede en mand til at drive,« fortæller han selv i sin levnedsbetragtning til Ordenskapitlet.

Da han endelig giver sig til at forsøge sig som landmand har det heller ikke ligefrem virket imponerende. I hvert fald fortæller Konrad Understrup følgende: »Jeg husker, da Holmgaard begyndte at pløje, at furen bugtede sig som en orm, og det så ud til, at folk havde ret, når de sagde, at den bestilling måtte Holmgaard nok hellere holde sig fra.« – Men Understrup kan dog fortsætte: »Men inden et halvt års forløb pløjede næppe nogen mand bedre i sognet end Holmgaard, og det gav respekt.«

Jo, da han endelig kom i gang, tog Holmgaard med energi fat på landbruget. En besked medgift, som hustruen Edle bragte ham og vel også en besked arve arve satte ham i stand til i 1875 at købe en lille landejendom tæt ved skoleloddene. »Så købte jeg mig et par russiske heste, og siden den tid drev jeg selv mit landbrug ved hjælp af en pige og »en halv karl« (dvs. en k. d. halve tid),« fortæller han.

Alle Ørre skoles elever er trukket i deres fineste puds for at blive fotograferet sammen med lærer Holmgaard og hans hustru Edle. Grøpgebilledet er taget foran Ørre præstebolig i 1903. (Det lokalhistoriske Arkiv, Herning).

Det er købet af denne ejendom, der er baggrunden for en skrivelse, som i 1875 er indført i embedsbogen, ved hvilken han får »tilladelse til at drive en ham tilhørende privat ejendom under et med skoleloddet på vilkår af

»at der for det tilfældes skyld, at der ved lærerens død eller forflyttelse skulle blive vacance i det omhandlede embede, af læreren føres et aldeles nøjagtigt og fuldstændigt regnskab årligt og særskilt over selve skoleloddets udsæd og avl, og at sognerådet påtager sig at have forsvarligt tilsyn med, at skoleloddet ingen uret sker i nogen måde ved den ansøgte samdrift, og at navnlig alt dens udbytte kommer den alene til gode.«

Og i embedsbogen findes så år for år for alle årene 1876 til 1903 regnskab over udsæd, udsædens pris og avlen.

Oplysningerne i regnskaberne bekræfter, at Holmgaard på flere punkter blev en foregangsmand inden for landbruget på sin egn. Han brugte staldfodring om sommeren, og for at skaffe foder hertil dyrkede han spergel – (ikke den art, der optræder som ukrudt i kornet og hos Aakjær giver »spergelhøst for byg«) – og serradel (en art fugleklo), som begge gav et rimeligt udbytte på den magre hedejord. Han var også den første i sognet der begyndte at dyrke roer til stor forundring for egnens folk, der slet ikke troede, at roerne kunne gro på hedejorden.

I rimbrevet beskriver han selv ganske pudsigt sit virke som landmand således:

»Jeg søger ogsaa at komme med,
paa bedste Maade min Jord at drive.
Formaalet er, at *den selv* skal give,
hvad Kvæg og Heste skal trives ved.
Til denne Ende ej Kvæget kommer
paa Græs om Sommer;
kun hen i Høst, naar Engen grønnes,
jeg græsser Køerne lidt, det lønnes
med sunde Køer, men ellers yde
skal Koen al sin Gjødning inde,
de faste Stoffer og de, der flyde
maa samles, hvis man vil Avling vinde.
Rodfrugter dyrker jeg nu paa Kraft,
og det sidste Aar har jeg deraf haft
til stor Forundring for Ørre Bønder
saa vel to hundrede Tønder.«

At der efterhånden stod respekt om Holmgaards landbrug fremgår da også af Konrad Understrups artikel i Herning Folkeblad i forbindelse med Holmgaards 25 års jubilæum: »Med Hedelandboforeningens bedste præmier er Holmgaard ikke ukendt. Så hvis Holmgaards landbrug ikke er kendt af rejsende husmænd og andre, så være det hermed anbefalet.«

Det kan derfor heller ikke undre, at Holmgaard ikke er enig med sine kolleger, der i løbet af 80'erne begynder at tale for afløsning af skoleloddet.

På et skolemøde i Herning med emnet: »Vor almueskoles brøst«, hvor man beskæftiger sig med en skole- og lønreform, siger indlederen bl.a., at det er uheldigt, at læreren skulle

ofre sig alt for meget for landvæsenet, da der derved røvedes tid fra forberedelsen til skolegerningen. – Det er Holmgaard ikke enig i. Han mener, at læreren nok kan være landmand uden skade for skolearbejdet. Skolearbejdet og markarbejdet er forskellige og kan derfor godt forenes, siger han. Det kan netop være forfriskende for læreren at komme ud i frisk luft fra den usunde luft i skolestuen. Gennem landbruget får læreren også en del fællesskab med beboerne, så han bedre kan tale med dem.

Medens de fleste lærere søgte at komme af med jordlodden, købte Holmgaard mere jord. I 1904 købte han således omtrent 10 tdr. land fra Ørre præstegård. På denne jord, som lå tæt ved skolen, opførte han året efter sin gård »Ørrehus«, som var »indrettet efter nutidens fordringer med ajlekumme og møddinghus samt med murede hvælvinger i kostald og svinesti«. – Denne gård drev han til sin død i 1913.

I denne forbindelse er det naturligt at nævne hans interesse for plantningssagen, hvorom han skriver i rimbrevet:

»Af andre Ting, som mig har vundet
er Plantningssagen en af de første,
af Stormænd, jeg har i Danmark fundet
er »Kaptejn« Dalgas en af de største.«

Han er derfor selvfølgelig med, da man først i 1880'erne begynder at virke for plantningen af en plantage i Ørre. Efter henvendelse fra Holmgaard kommer Dalgas selv til Ørre for at se på forholdene, og snart efter begynder man at plante Ørre plantage, som er på 150 tdr. land. I 1907 er Holmgaard blandt talerne, da man holder grundlovsfest på en gravhøj i plantagen, omkring hvilken de første bjergfyr blev plantet i 1882.

På 1 1/2 tdr. land af den magreste del af sin egen jord anlagde Holmgaard også selv en lille plantage. Den blev indrettet med gange og en åben plads, hvor der kunne holdes sommermøder.

»Det faste punkt i Ørre«

Præsterne kaldte spøgende Holmgaard for »det faste punkt i Ørre«, fortæller Konrad Understrup, for mens præsterne flyttede efter få års forløb, blev Holmgaard – han har været degn i Ørre under 7 præster. Og det tør nok hævdes, at i en meget lang årrække var Ørre skole og det hjem, Holmgaard og hans hustru, Edle, skabte der det faste punkt i Ørre. Her tog man gæstfrit mod mange gæster og her drøftedes såvel tidens betydelige spørgsmål som sognets anliggender.

Det var ellers noget af en udfordring, Iver Holmgaard var stillet over for, da han som ung lærer gik i gang i Ørre. Hvordan forholdene var, beskriver han selv i levnedsskildringen til Ordenskapitlet:

»Befolkningen stod rigtignok i førstningen langt tilbage i mange henseender. De fleste var, om ikke just drikfældige, så dog meget hengivne til drik. De kendte intet skønnere end at sidde om et bord og nyde snapse eller kaffepunche og føre let, barnagtig samtale. Kristelige eller folkelige interesser havde de ikke og læste næsten hverken politiske eller andre blade. Min formand i embedet holdt smugkro for dem før og efter kirketjenesten. Præsten passede kun det nødvendige, som han *skulle* passe, var en meget fornem mand af den gamle skole og kunne derfor ingen synderlig indflydelse have.«

Han bemærker beskedent: »Jeg havde ikke evner til at udrette stort. En hjælperlærer et par år før min tid havde fået oprettet en læseforening, som jeg nu blev leder for. Jeg fik oprettet en skytteforening og fik derved og ved aftenskolehold nogen indflydelse på de unge. Men sognerådet havde endnu dengang ikke så megen sans for oplysning, at det ville støtte en aftenskole med et vederlag af kommunekassen.«

Men afholdelsen af egentlige folkelige møder for unge og gamle kom der først gang i efter 1876. Da fik sognet i pastor Thorvald Elmquist den første i en række grundtvigske præster, og et rigt folkeligt og kristeligt liv udfoldedes i de følgende år ved et nært samvirke mellem Elmquist og hans efterfølgere og lærer Holmgaard.

Holmgaards vurdering: »Men der var i Ørrefolket alligevel en god grund at bygge på, når det kunne få sin rigtige bygmester«, skulle i rigt mål blive bekræftet.

Elmquist holdt de første folkelige møder i Holmgaards skolestue i form af en række foredrag om Grundtvig. Og efter Elmquists bortrejse i 1878 på grund af dårligt helbred – han tålte ikke det barske vestjyske klima – blev der oprettet en foredragsforening for Ørre og Sinding, som fortsatte møderne i skolen. Herom fortæller Konrad Understrup: »Fra 1879 til 1889 blev der holdt mange møder i Ørre skole. Folk kom langvejs fra; der var ofte så mange, at lamperne gik ud af mangel på ilt; så måtte vinduerne op. Det var næsten altid religiøse taler, der holdtes. Snart talte en missionsmand, snart en grundtvigianer i skolen, men hvad manden var, spurgte folk i almindelighed ikke om, de kom for at høre.«

Hele det grundtvigske Midtjylland var mobiliseret, da Ørre forsamlingshus blev indviet, fremgår det af annoncen i Hering Folkeblad den 12. august 1889.

Forsamlingshuset rejses

I 1886 begyndte på initiativ af lærer Holmgaard drøftelserne om rejsning af et forsamlingshus i Ørre, og der blev stiftet et lodhaverselskab – et aktieselskab ville vi vel kalde det i dag – hvori hver deltager indskød 100 kr. til realisering af planerne. Af forskellige grunde kom der dog først gang i byggeriet i 1889, og den 14. august kunne man holde indvielse af det nye »øvelses- og samlingshus« over for skolen i Ørre – forøvrigt det første forsamlingshus i Hammerum herred. Indvielsen var derfor en begivenhed, der samlede et stort antal deltagere fra nær og fjern. – Hele den nødvendige sum til byggeriet – 2400 kr. – var tegnet forlods, så huset straks var gældfrit. Der var i huset indrettet en lille lejlighed, og af lejen herfor kunne der svares indskyderne en årlig rente.

I de første vedtægters formålsparagraf hed det: »Øjemedet med huset er, at det skal være et middel til åndelig og legemlig udvikling for gamle og unge, især i Ørre og Sinding sogne.« Og i den næste paragraf hedder det: »Dette øjemed søges fremmet ved uden vederlag at overlade den i huset værende sal:

1. til legemsøvelser for den konfirmerede ungdom i Ørre og Sinding
2. til Ørre-Sinding foredragsforenings møder og
3. til Ørre-Sinding afholdsforenings møder«.

I en bestemmelse om, at salen mod et passende vederlag skal overlades Ørre kommune til legemsøvelser for skolebørnene, spores helt sikkert Holmgaards hånd.

Men opførelsen af forsamlingshuset bevirkede også, at fronterne blev trukket op mellem de to åndelige retninger i sognet: grundtvigianere og missionsfolk. I Herning Folkeblad førtes i sommeren 1889 en veritabel pennefejde mellem de to retningers tilhængere om det planlagte forsamlingshus. Og som modtræk mod dette fik man i Indre Mission i hast samlet midler, så sognet også kunne få et missionshus. Efter et næsten regulært kapløb blev forsamlingshuset så indviet søndag den 14. august, medens missionshuset »Nazareth« blev indviet den følgende onsdag.

I indledningen til det meget udførlige referat fra indvielsen af forsamlingshuset ridsede »Herning Folkeblad« situationen i Ørre op således:

»Nær forsamlingshuset er rejst missionshuset, som skal indvies på onsdag. De kirkelige retninger mødes og brydes i Ørre, hvor det kirkelige liv har arbejdet sig frem i en årrække, på den ene side ved de yngre, grundtvigske præster, der har været i Ørre, på den anden side ved den Indre Missions virksomhed, så nu kan begge retninger rejse hver sit forsamlingshus til støtte og fremme af det åndsliv, der er vakt.

Forsamlingshuset vil ventelig blive et kært samlingssted for omegnens ungdom, som der frit kan øve sig i al god idræt, samlet til alvor og gammen, til åndelig og legemlig udvikling. Om ungdommen vil kampen komme til at stå. Den retning, der vinder ungdommen, har sejret, thi hvor ungdommen er, der gror fremtiden.«

På sin vis indvarslede kapløbet om de to forsamlingshuse i Ørre de stærke brydninger, der langt op i det følgende århundrede kom til at stå mellem de to retninger i Hammerum herred. Markante udslag af disse brydninger blev oprettelse af Herning-Gjellerup valgmenighed i 1904 med den tidligere Ørre-præst Enevold Terkelsen som præst, og at det grundtvigsk prægede Venstre-blad Herning Folkeblad i 1903 fik et indremissionsk side-stykke i Herning Avis.

Afholdssagen

Blandt de mange sager, som Holmgaard gav tid og kræfter til, stod nok ingen hans hjerte så nær, som afholdssagen. Han sluttede op om denne sag, da den var ganske ny, og blev ved med at virke for den til sin død.

Han stiftede Ørre-Sinding afholdsforening og var formand for den i 30 år – og selvfølgelig var denne forening en af dem, der under vederlag kunne benytte Ørre forsamlingshus. Men hans virke strakte sig ud over hele Hammerum herred. Mange dage, når skolen var endt – eller en søndag eftermiddag – spændte han sine »russere« for vognen for at køre til et nabosogn – eller måske længere væk – for at tale for afholdssagen. Ved hans indsats stiftedes afholdsforeninger rundt i sognene i Hammerum herred, og gennem 27 år var han formand for Herning og omegns afholdskreds.

»Hans syn for og hans kærlighed til afholdssagen gav i mange henseender hele hans livsanskuelse sin særlige lød. Til tider kunne den næsten tage ham helt,« skriver nabolæreren, Aaboe Christensen om ham.

Til brug ved sine mange møder følte han savnet af sange, der knyttede sig til sagen, hvorfor han selv skrev en del afholdssange. En af dem begynder således:

Lysten til det godes Sejer
i vort Folk og Land
det er Grunden, hvorfor jeg er
bleven Afholdsmand –
Lyst til huslig Fred og Hygge
og til større Folkelykke,
Lyst til Uaands Strøm at stemme
Aandens værk at fremme.

Han skrev også tre små skuespil, der først opførtes i Ørre forsamlingshus under hans ledelse og senere blev opført forskellige steder i landet.

Hjemmet

»Det er ofte sådan, at mænd med mange offentlige hverv og et navn udadtil taber i glans ved at ses hjemme,« skriver nabolæreren Aaboe Christensen, som fortsætter: »Dette var ikke tilfældet med Holmgaard. Dertil var han for sund og helstøbt en natur. Fra hjemmet fik han netop for en stor del den kraft, kærlighed og begejstring, som han omsatte i handling udadtil.«

Der var ingen børn i ægteskabet med Edle Merrild, men de havde af og til et plejebarn, som de tog sig kærligt af. I 11 år havde »Danmarks vandrende afholdsapostel«, Ole Nygaard og hans datter Maren deres hjem i Ørre skole, så hun havde et godt og trygt sted at være, når han var på sine stadige rejser rundt i landet i afholdssagens tjeneste.

I 1903 døde Edle Holmgaard, og i 1 1/2 år førte lærer Holmgaard en trist tilværelse som enkemand. Så giftede han sig anden gang med en pige fra sognet, Mariane Nielsen – en af hans tidligere elever. Med hende fik han endnu nogle år i et lykkeligt ægteskab, hvor der fødtes en lille pige, Asta, som han kaldte »sin alderdomsgave fra Gud«.

Endnu i sin gerning – efter kun et døgn sygdom – døde Iver Holmgaard den 10. juni 1913 – 44 års virke i Ørre sogn og Hammerum herred var til ende.

Året efter blev der i Ørre afsløret en mindesten for Iver Holmgaard. Stenen bærer en medaljon af Holmgaard og denne indskrift:

IVER HOLMGAARD

Dbmd.

Lærer og Kirkesanger i Ørre 1869-1913

Rolig og bramfri

under jævne Kaar

Du øved tro din Gærning

i over fireti Aar.

I Skole og i Kirke

for mangen god Sag

Gud gav dig Kraft at virke

indtil sin sidste Dag.

Rejst 1914

af Elever og Venner.

*Gamle elever og venner rejste
mindestenen over Iver Holmgaard
året efter hans død. (Det lokalhi-
storiske Arkiv, Herning).*

Ørre 1990

Ved det smukke dalstrøg langs sine åløb ligger landsbyen Ørre stadig med sin kullede middelalderkirke, men fortidens mægtige hedestrækninger er nu næsten forsvundet. Skolen, hvor Holmgaard virkede, er nu menighedshus, og dens senere afløser er nedlagt som folkeskole, men rummer nu Herning kommunes naturskole: »Storågården«.

Missionshuset »Nazareth« har været helt gået af brug. Men igennem de senere år har det gennemgået en restaurering, der sikrer, at det med sin indretning og sit velbevarede oprindelige interiør fortsat kan stå som et kulturhistorisk mindesmærke i Sinding-Ørre naturpark og bevare mindet om fortidens åndelige brydninger på egnen. De tidligere ejere af huset, den lokale missionsforening, besluttede i 1988 at overdrage huset vederlagsfrit til Herning kommune, idet de lægger vægt på, at huset bevares og sikres, og at brugen af det fremover bliver forenelig med dets oprindelige formål.

Forsamlingshuset ligger også stadig, hvor det blev bygget i 1889, men i 1984 blev ejerforholdet ændret, således at det gamle aktieselskab blev afløst af foreningen Ørre Forsamlingshus. Det er stadig beboernes hus – hjemsted for foreningsaktiviteter, og stedet, hvor beboerne kan samle venner og familie i glæde og sorg. Og når man mødes, hænder det stadig ofte, at man synger »Ørres Pris«, som læreren Iver Holmgaard oprindelig skrev i sit »Rimbrev« til seminariekammeraterne i 1891:

Der hvor Storeåen rastløs flyder
gennem engene fra syd til nord
derfra jævnt mod vesten op sig skyder
kun en lille del af Ørres jord.
Nær ved vejen kirkens mure hvide
venligt smiler til en lille gård,
samlingshuset på den anden side
skrås for Ørre degnebolig står.

Ja, i Ørre er der godt at bygge,
der er venlighed og fred og ro
der får fattigdom ej lov at trykke,
kærlig hjælp går ind i syges bo;
her er nøjsomhed og flid i ære,
her er mange hyggelige hjem.
Ja, i Ørre er der godt at være; –
åndens sæd kan også her gro frem.

Knap halvejs mellem Herning og Holstebro finder man den beskedne landsby, Ørre, et par kilometer vest for hovedvej 18.

ANVENDT LITTERATUR:

Konrad Understrup: Ørre sogn (1915) Genudgivet i 1985.

J.P. Aaboe Kristensen: Erindringer fra mit liv. Horsens 1929.

Frede Terkelsen: Valgmenighedspræst Enevold Terkelsen, Herning. Bidrag til midtjysk menighedslivs historie. I Odense 1944.

To 100-årige i Ørre. Red. Wagn Christensen og W. Schreiber. Sinding 1989.

H. Begstrup: Det danske Folks Historie i det 19. Århundrede. I Gyldendal 1917.

Ove Pedersen: Lærerkreds og lærerkår gennem 100 år. Herningegnens Lærerforening 1874-1974. Herning 1989.

Andre kilder:

Herning Folkeblad i den beskrevne periode.

Embedsbog for Ørre skole.

Holmgaards »rimbrev« til klassekammeraterne 1891.

Holmgaards levnedsskildring af 29. april 1907 til Ordenskapitlet.